

ՄՏՐԱՏԱԳԵՄՆԵՐԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՈՐՁԸ (ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ)

ՀԱՅԿ ՆԱԶԱՐՅԱՆ *

Երևանի պետական համալսարան

Ստրատագեմների կիրառման չինական, հունական, հռոմեական օրինակներ հայտնի են Հին աշխարհի պատմությունից: Հատկապես ռազմական ոլորտում հմուտ դեկլարները իրենց նպատակին հասնելու համար օգտագործել են զանազան հնարքներ: Հայ ռազմավարությունը հայտնի օրինակներ կան, երբ ստրատագեմների գործածությունը հնարավորություն է ընձեռել հասնելու հաջողության՝ թշնամու քանակապես և տեխնիկապես առավելության պայմաններում: Հաճախ ենք հանդիպում հակառակորդի ուշադրությունը շեղող, անսպասելի հարձակում գործելու և խուճապի մատնելու, շրջափակման մեջ գցելու գործողությունների: 1991-1994 թթ. ռազմական գործողությունների պատմությունից՝ Շուշիի, Քարվաճառի, Սանասարի, Աղդամի ազատագրման ժամանակ այդպիսի տեխնոլոգիաներ են օգտագործվել: Հողվածում ներկայացվում և հիմնավորվում են ստրատագեմային հմտությունների տիրապետումը և տեղին գործածումը ռազմական գործողություններում և տեղային նշանակության օպերացիաներում, որոնք հսկայական նշանակություն ունեն սեփական նպատակներին հասնելու, դիմացինի առավելությունը հօգուտ քեզ թեքելու և, բնականաբար, ռազմական գործողությունները հաջող իրականացնելու գործում: Այս առումով ոլորտի խորը և բազմակողմանի ուսումնասիրումը, դրական ելքով արդյունավետ փորձի վերհանումը, մշակումը, համակարգումը կարող են օգտակար լինել հետագա ձեռքբերումների համար:

Բանալի բառեր – ստրատագեմ, ռազմավարություն, հնարք, խորամանկություն, ապատեղեկատվություն, ռազմական գործողություններ, մանիպուլյացիա, հատուկ գործողություն, հակառակորդ

Վերջին տասնամյակներում ուշադրության կենտրոնում է հայտնվել ստրատագեմների՝ ուսումնասիրությունը: Ստրատագեմը ռազմավարություն,

* **Հայկ Նազարյան** – ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի դոցենտ
Айк Назарян – Доцент кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ

Hayk Nazaryan – Associate Professor at YSU Chair of International Relations and Diplomacy

Էլ. փոստ՝ hayk.nazaryan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-5007-4144>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 19.09.2024

Գրախոսվել է՝ 11.11.2024

Հաստատվել է՝ 03.12.2024

© The Author(s) 2024

** Ստրատագեմը հաճախ բնութագրվում է որպես հնարք, խորամանկություն, կանխամտածված գործողությունների շարք, որում թաքցվում են իրական նպատակները:

դիվանագիտության և քաղաքականության մեջ, սոցիալական կյանքի ոլորտներում կիրառվող հատուկ գործողությունների շարք է, որտեղ խորամանկության, հնարամտության շնորհիվ, ինչպես նաև ապատեղեկատվության և մանիպուլյացիայի միջոցով հնարավոր է դառնում հասնել ցանկալի արդյունքի: Հմուտ ղեկավարի ձեռքում, որին բնորոշ են հեռատեսությունը, ռազմավարական մտածելակերպը, և ով տիրապետում է հոգեբանական հակամարտության հմտություններին, այն կարող է վերածվել հզոր զենքի և ապահովել հաջող ելք իր նպատակների իրականացման համար:

Դեռևս Հին Չինաստանից պահպանվել են ստրատագեմների մասին տարբեր աշխատություններ, ինչպիսիք են Սուն Ցզիի «Երկ ռազմարվեստի մասին»¹ և «Երեսունվեց հնարք»² գործերը: Հայտնի են նաև հռոմեացի հեղինակ Հուլիոս Ֆրոնտինի 1-ին դարում գրված «Ստրատագեմները»³ և 2-րդ դարի հույն հետազոտող Պոլիենի «Ստրատագեմներ»⁴ երկերը: Ստրատագեմների գոյությունը բացատրվում է հարուստ հոգևոր մշակույթով, ավանդույթներով, ազգային մտածելակերպի առանձնահատկություններով: Մասնավորապես, ստրատագեմային մտածելակերպը և վարքը չինական քաղաքակրթության մեջ ունեն խորը արմատներ՝ պայմանավորված պատմական և փիլիսոփայական ավանդույթներով⁵:

«Ստրատագեմ» հասկացությունը որպես հնարամտության, խաբեության և խորամանկության բնութագրիչ, հայտնի է եղել անտիկ շրջանից առաջին հերթին որպես ռազմական արվեստի բաղկացուցիչ մաս և «ռազմական խորամանկություն»: Պոլիենի «Ստրատագեմներում» հետաքրքիր ձևով նկարագրվում են անտիկ շրջանի ռազմական ոլորտի հնարամտությունները, դրանց յուրահատկությունը և արդյունավետությունը:

«Ստրատագեմ» եզրույթի նկարագրության համար ձևավորվել են մեթոդաբանական և տեսական տարբեր մոտեցումներ, ուստի եզրույթի սահմանումը միանշանակ չէ: Դրա կիրառումը պայմանավորված է բազում հանգամանքներով, և յուրաքանչյուր հնարք աչքի է ընկնում յուրահատկությամբ: Այն կարելի է սահմանել որպես հակառակորդի նկատմամբ հաղթանակ ապահովելուն միտված, հակառակորդի համար անտեսանելի կամ կոծկված մարտավարական գործողությունների շարք, որը կարող է ապահովել հաղթանակ կամ ցանկալի արդյունք: «Ստրատագեմ» եզրույթը, չնայած որոշ ընդհանրությանը, տարբերվում է «ռազմավարություն» (ստրատեգիա) եզրույթից: Ռազմավարությունը բնորոշվում է որպես մտածված քայլերի հաջորդականություն՝ սահ-

¹ Տե՛ս **Sun Tzu**, *The Art of War*, Translated by Lionel Giles, (1910), Published by Allandale Online Publishing, England 2000:

² Տե՛ս **Լ. Մազպյան, Լ. Մելքոնյան**, Երեսունվեց հնարք, Եր., Ոսկան Երևանցի հրատ., 2019:

³ Տե՛ս **Фронтин Ю.** Военные хитрости (Стратегемы). — СПб.: Алтейя, 1996:

⁴ Տե՛ս **Shepherd R.**, *Polyaenus's Stratagems of war*, translated from original Greek, London, 1793:

⁵ Տե՛ս **Овшинов А.** Стратегематика-Философия непрямых действий (Новые подходы по ее осмыслению), Гуманитарий Юга России, том 8, №1, էջ 103:

մանված որոշակի կարգով և փոփոխման քիչ ենթարկվող, պաշտոնականություն, իսկ ստրատագեմությանը բնորոշ են նույն ռազմավարական քայլերը, սակայն այստեղ առկա են որոգայթ, կեղծիք, ապատեղեկատվություն, որոնց նպատակն է մոլորեցնել և խաբել առանցքային դրվագներում: Այսպիսով, ստրատագեմներին բնորոշ են մի շարք առանձնահատկություններ.

- Թվացյալ բացահայտ իրավիճակում իրական շարժառիթները թաքցվում են, վերջնանպատակը քողարկվում է, ապատեղեկատվությունը և մանիպուլյացիան ակտիվորեն շրջանառվում են:

- Առկա է անսպասելիության և հանկարծակիության գործոնը, որը հնարավորություն չի տալիս հակաքայլեր ձեռնարկելու:

- Կրում են որոշակի ստեղծագործական բնույթ, և իրադրությունից ելնելով՝ կարող է փոփոխությունների ենթարկել նախագծերը:

- Ունենալով հակառակորդի մասին բավարար տեղեկատվություն՝ հստակ հաշվարկվում են նրա քայլերը և հակազդեցությունը:

- Հակառակորդը չի կռահում, որ կա ծուղակ, և իրականացնում է կանխատեսելի գործողություններ, որոնք նախապես հաշվարկված էին:

Մեզ հայտնի գրականության մեջ չենք հանդիպել ամբողջական աշխատությունների, որոնցում նկարագրված լինեն նմանօրինակ գործողություններ: Հաշվի առնելով ստրատագեմների կարևորությունը ներկայիս հայաստանյան անվտանգային միջավայրի համար՝ ոլորտի ուսումնասիրությունը դառնում է խիստ անհրաժեշտ և՛ ապագայում կիրառելու, և՛ դրանցից բխող սպառնալիքները կանխատեսելու ու վերահսկելու առումով: Միաժամանակ, հաշվի առնելով մեր օրերում տեղեկատվական տեխնոլոգիաների աննախադեպ զարգացումը, հեռահաղորդակցության լայն հնարավորությունները և մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաների բազմազանությունը, ստրատագեմների ուսումնասիրությունը ձեռք է բերում առանցքային նշանակություն:

Հոդվածում ուսումնասիրվել են պատմության տարբեր ժամանակաշրջանների ստրատագեմներ, դուրս են բերվել հաճախակի գործածված այնպիսի հնարքներ, որոնք ապահովել են բարեհաջող ելք՝ ուշադրություն դարձնելով անսպասելիության գործոնին, հակառակորդին շեղելու, մոլորության մեջ գցելու և խուճապի մատնելու, հակառակորդի մասին բավարար տեղեկություններ ունենալու պայմաններում, և նրա քայլերն ու հակաքայլերը ճիշտ հաշվարկելու և անելանելի դրության մեջ դնելու հնարքին: Կարելի է պնդել, որ ստրատագեմների կիրառման հայկական փորձը հարուստ է և, բնականաբար, հնարավոր չէ մեկ հոդվածի շրջանակներում այն ամբողջապես ներկայացնել, այդ իսկ պատճառով ներառվել են մի քանի ուշագրավ հնարքներ:

Ք.Ա. 68 թ. հռոմեացի զորավար Լուկուլլոսը, նպատակ ունենալով վճռական ճակատամարտ մղել Տիգրան Մեծի դեմ, մեծաքանակ զորքով շարժվում է դեպի մայրաքաղաք Արտաշատ: Տիգրան Մեծը լեռնային փոքր հարձակումներով խափանում է հակառակորդի պարենի հասանելիությունը և խույս տալիս

վճռական ճակատամարտից: Ամիսներ շարունակ Լուկուլլոսի բանակը դեգերում է Տավրոսի լեռներից մինչև Արածանիի ափերը և մարտի չի կարողանում բռնվել: Պատճառն այն էր, որ հայկական զորքն անընդհատ խաբուսիկ գորաշարժերով ապակողմնորոշում էր հռոմեացիներին, իսկ վերջիններս չէին կարողանում հայթայթել հետախուզական բավարար տվյալներ վճռական գործողությունների դիմելու համար: Հենց Արածանիի գետանցման ժամանակ հայոց այրուձին անակնկալ գրոհում է նրանց վրա: Նետաձիգների և նիզակակիրների հեծելազորերը նահանջում են տարբեր ուղղություններով և խաբուսիկ գորաշարժերով բեկում հռոմեացիների մարտակարգը, որոնց վրա գրոհ է կազմակերպում հայոց ծանրագեն հեծելազորը: Գործողությունների արդյունավետությունը բարձրացնելու և հակառակորդին հոգեբանորեն ճնշելու նպատակով կիրառվում են թունավոր և ճանկավոր նետեր: Հակահարձակումներից հետո հռոմեացիները չեն համարձակվում շարունակել գործողությունները: Շուտով Լուկուլլոսի զորքերում ներքին խռովություն է բարձրանում, իսկ կարճ ժամանակ անց այնքան արագ են նահանջում, որ Տիգրան Մեծը չի հասցնում միավորել զորքերը և վերջնականորեն ջախջախել թշնամու բանակը⁶:

Արքա Աշոտ Երկաթը պատմության մեջ աչքի է ընկել անելանելի իրավիճակներում համարձակ որոշումներ կայացնելու կարողությամբ: Ուշագրավ է 925 թ. Սևանի ճակատամարտում նրա կիրառած հնարքը: Նախ տպավորություն է ստեղծում, թե դրոշակներով զարդարված նավակներով կղզուց մոտենում է հակառակորդին հանձնվելու, ապա նրան ապակողմնորոշելու նպատակով տեղ է գրավում նավակներից մեկի վրա՝ իր հետ վերցնելով արքայական դրոշը: Դրանով Բշիրի մոտ պատրանք է ստեղծվում, թե արքան շքախմբի ուղեկցությամբ գալիս է գերի հանձնվելու: Կասկած չհարուցելու համար իր մարտիկներին հրամայում է թիկնոցներով ծածկել զենքերն ու զրահները: Հարձակման համար փայլուն կերպով օգտագործում է օրվա ժամը և աշխարհագրական դիրքը: Նավակները դեպի ափ են շարժվում արևելքից, որպեսզի առավոտյան ծագող արևը կուրացնի հակառակորդին, և նա հնարավորություն չունենա խոչընդոտելու հայ աղեղնավորներին⁷: Ափին մոտեցող նավակները տեսնելով և կարծելով, թե Աշոտ Երկաթը գալիս է գերի հանձնվելու՝ Բշիրի զինվորները «խայծր կուլ են տալիս» և դուրս են գալիս լճափ՝ ականատես դառնալու «երկար սպասված» արարողությանը: Անակնկալ ձևով, դեռ ափ չհասած, հայ նետաձիգները սկսում են մոտ տարածությունից նետահարել ափին հավաքված բազմությանը: Առաջին հարվածը հասցվում է «կենտրոնին», որտեղ բազմությունն ավելի հոծ էր, որից հետո հայկական ծանրագեն հետևակայինները սկսում են ոչնչացնել նետաձգությունից ազատվել փորձող զորքին: Անսպասելի հարվածից հակառակորդի մեծաքանակ զորքի մի մասը վազում է դեպի ճամբար, մյուս մասը՝ դե-

⁶ Տե՛ս Գ. Հարությունյան, Մեր հաղթանակները, Հատոր Ա, Եր., Նորավանք ԳԿՀ, 2008, էջ 189-190:

⁷ Տե՛ս Գ. Հարությունյան, Մեր հաղթանակները, Հատոր Բ, Եր., Նորավանք ԳԿՀ, 2009, էջ 263-265:

այի արտավայրում արածող ձիերը: Բշիրին այդպես էլ չի հաջողվում համախմբել խուճապի մատնված գորքին, մարտակարգ ձևավորել և անցնել հակահարձակման: Նրանք մարտի դաշտից դիմում են փախուստի՝ թողնելով հարուստ ավար⁸: Այսպիսով, անելաների թվացող դրության մեջ Աշոտ Երկաթը ցամաքային փոքրաթիվ ուժերով վարում է ծովամարտ՝ ընդդեմ հակառակորդի գերակշռող ցամաքային զորքի, և այն վերջնաարդյունքում պսակվում է հաջողությամբ: Հակառակորդի շրջանում կեղծ տպավորությունների ստեղծումը և անակնկալ հարձակումները, ինչպես նաև ճիշտ համադրած եղանակային պայմանները հայ ռազմարվեստի պատմության մեջ փայլուն հնարքի իրականացման հիմք դարձան:

1727 թ. Հալիձորի ճակատամարտը բախտորոշ եղավ Սյունիքում ազատագրական շարժումների հաջողության համար: Թուրքական բազմահազարանոց զորքը, որը քանակապես գերազանցում էր հայկականին, պաշարել էր Հալիձորի ամրոցը և փորձում էր գրավել այն: Դավիթ Բեկը որոշում է իրագործել հանդուգն և անսպասելի գործողություն: Նախապես կեղծ տեղեկություններ են տարածվում, թե շուտով օժանդակ զորք է մոտենալու Արցախից: Օգտվելով դրությունից՝ առանձնացնում է մահապարտների փոքրաքանակ զորք, անկատարուստ և գալիս ամրոցից և Մխիթար սպարապետի ու Տեր-Ավետիսի հրամանատարությամբ անսպասելի հարձակվում է 13,000 զինվոր ունեցող թշնամական զորքի վրա՝ տպավորություն ստեղծելով, թե օջանդակ զորքն է ժամանել և անցել է հարձակման: Հակառակորդը, չդիմանալով անակնկալ հակահարձակմանը, շփոթահար դիմում է փախուստի և կրում է ջախջախիչ պարտություն⁹: Հակառակորդին հանկարծակիի բերելու և անսպասելի հարված հասցնելու հնարքը կիրառվում է նաև Մեղրիի ճակատամարտում. Մխիթար սպարապետի և Տեր-Ավետիսի գորաջոկատները ծուղակ են պատրաստում թուրքական զորքի համար: Օգտվելով մեղրեցիների ապստամբությունից՝ հանկարծակի ներխուժում են Մեղրու բերդ և անակնկալի եկած թուրքերը նահանջում են դեպի Արաքսի կիրճ, որտեղ էլ նախապես դարանակալել էին հայկական այլ գորաջոկատներ: Թուրքական զորքը, ընկնելով կրակի տակ, ստիպված է լինում անցնել Արաքս գետը: Գետանցի ժամանակ նրանցից շատերը խեղդվում են Արաքսի վարար ջրերում: Բեխ գյուղում, Օրդուբադի մոտ և այլ հաղթանակներից հետո ազատագրվում է ամողջ Սյունիքը, և վերականգնվում է հայկական անկախ իշխանությունը¹⁰:

Ստրատագեմների գործածությամբ աչքի է ընկնում Գարեգին Նժդեհը: Նա կիրառել է որոշակի մշակված և գործածված հնարքներ՝ «Մուրճ և ոստայն», «Պայթուցիկ տակառներ և գրոհող ժայռեր», «Գայլի գործելակերպ», «Որսորդ» և այլն: Գարեգին Նժդեհը կարևորել է աշխարհագրական բարդ տեղանքներում

⁸ Տե՛ս **Գ. Հարությունյան**, Մեր հաղթանակները, Հատոր Բ, էջ 269:

⁹ Տե՛ս **Հ. Մխնկյան**, Հայոց պատմություն, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 241-242:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 242-243:

հակառակորդին անսպասելի, հանկարծակի հարվածելու, խուճապի մատնելու, ուժերը ջլատելու հնարքներ: Թվարկածներից հետաքրքրական է «Որսորդ» կամ «Որսորդներն առաջ» գործողությունը, որը հակառակորդին թուլացնելու, հրամանատարական կազմից զրկելու, զորքից հեռացնելու նպատակով հատուկ մտածված հնարք էր. առանձնացվում էին դիպուկ կրակող ռազմիկներ՝ «որսորդների» խումբ, որոնք մարտը սկսվելուն պես «որսում էին» հրամանատարներին: Այդպիսով, Գ. Նժդեհը, հաշվի առնելով մարտական գործողությունների ժամանակ անմիջական ղեկավարներից զրկելու արդյունավետությունը, կիրառել է այս հատուկ գործողությունը: Արդյունքում, ահաբեկված հրամանատարները լքում էին իրենց գործառնների անմիջական ղեկավարումը՝ դրանով թուլացնելով մարտունակությունը և ավելացնելով անորոշությունը: Հետաքրքրական է, որ տեղեկատվական պատերազմների մասնագետ Մարտին Լիբիկին իր «Ինչ է տեղեկատվական պատերազմը» (1995 թ.) գրքում առանձնացնում է «ղեկավար-կառավարական պատերազմի» (Command and Control Warfare) դերը, որի նպատակն է հարվածել ղեկավարող ուժերին, մեկուսացնել հրամանատարությունը հիմնական ուժերից¹¹: Սյունիքի մարտերում «Գայլի գործելակերպը» ապահովեց զգալի հաջողություններ: Թշնամու մեծաթիվ զորքերի դեմ անակնկալ գիշերային հարձակումները, Սյունիքի աշխարհագրական դիրքի ընդձեռն հնարավորությունները և տեղանքին քաջածանոթ լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև բարձր մարտական ոգին, ընդհանուր առմամբ, տալիս էին «բարոյական գերազանցություն» հակառակորդի քանակապես գերակշռող և տեխնիկապես հագեցած զորքերի նկատմամբ: «Ահա թե ինչու պիտի գործեինք թշնամու որակմամբ՝ որպես «հին գայլ»՝ հրաժարվելով ռազմավարության հին, շաբոն, զանգվածային ձևերից»¹²: Այս գործողությունները թույլ էին տալիս խուճապի մատնել հակառակորդին, վերցնել տակտիկական աքցանի մեջ, պարտադրել մարտը անհարմար տեղանքում և հասնել հաջողության: Վերոնշյալ գործողություններն առանցքային դեր ունեցան Սյունիքի պաշտպանության և հակառակորդի գերակա զորքերի դեմ փոքրաթիվ զորքերով հաջողության հասնելու գործում:

Ստրատագեմների հիշարժան օրինակներ են կիրառվել 1991-1994 թթ. ռազմական գործողությունների ընթացքում: Շուշիի, Քարվաճառի, Սանասարի, Ադդամի ազատագրման ժամանակ հոգեբանական ազդեցության դասական տեխնոլոգիաներ են օգտագործվել, մասնավորապես՝

- կազմակերպել արագ գրոհ և հանկարծակիի բերել հակառակորդին այն հատվածներում, որտեղ հարվածի չի սպասում,
- շեղող գործողություններ իրականացնելով՝ ցույց տալ, որ դրությունը վտանգված է թիկունքում,
- բնակչության և զինուժի շարքերում խուճապ տարածել և օգտվել ստեղծված քաոսից,

¹¹ Տե՛ս **Libicki M.**, What is Information warfare, National Defence University, 1995, էջ 10-18:

¹² **Գ. Նժդեհ**, Երկեր, հատոր երկրորդ, Եր., 2002, էջ 21:

• պարտադրել փախուստ՝ տպավորություն ստեղծելով, թե շուտով շրջափակման մեջ կհայտնվեն:

Հատկանշական է, որ երբեմն թշնամին առանց մեծ հակազդեցության և մարտի բռնվելու լքել է բարձունքներ, բնակավայրեր, թողել է առատ ռազմամթերք և դիմել փախուստի: Պաշտպանության բանակի նախկին հրամանատար Ս. Բաբայանը նշում է. «Նման մարտավարություն մենք կիրառել ենք բոլոր մյուս օպերացիաների ժամանակ: Մենք հնարավորության դեպքում խուսափել ենք դեմ առ դեմ մարտնչելուց և մեր մարտավարությունը կիրառել ենք այն ուղղությամբ հարվածելով, որտեղ հակառակորդը մեզ չի սպասում՝ մշտապես հասկացնել տալով, որ եթե հնարավորինս շուտ չլքի իր դիրքերը, կհայտնվի շրջափակման մեջ»¹³: Շուշիի և այլ վայրերի ազատագրական մարտերի ժամանակ կիրառված մարտավարության մասին ասում է. «Շուշին գրավել ենք ճիշտ մարտավարության շնորհիվ, ոչ միայն ուժային մեթոդով: Մեր խմբավորումներից որևէ մեկը Շուշի չի մտել ո՛չ դիմային, ո՛չ կողային ուղղություններով: Այս խմբավորումները միայն իրենց վրա հարված են ընդունել և դիմադրություն են ցուցաբերել տվյալ պահին: Բուն Շուշի քաղաքում մարտեր չեն ծավալվել»¹⁴: Քարվաճառի օպերացիայում վերոնշյալ մեթոդները ևս օգտագործվել են. փակվել են ռազմավարական նշանակության հաղորդակցման ուղիները, ջլատվել են հակառակորդի գործերը, խուճապ է տարածվել բնակչության շրջանում, որին հաջորդել է մոտ 60,000 բնակչության տարհանումը Քարվաճառ-Բերձորի շրջաններից¹⁵:

Ակնայի ազատագրման համար կիրառվել է հետևյալ մոտեցումը՝ հայտնվել այնտեղ, որտեղ թշնամին չի սպասում, շեղել հակառակորդի ուշադրությունը ռազմական գործողությունների հիմնական ուղղություններից, արագ գորաշարժերով դիրքերը փոխել և հասնել առավելության, թույլ կողմերին հանկարծակի հարվածներ հասցնել փոքրաթիվ գործերով, վատնել նվազագույն զինամթերք և տալ կենդանի ուժի քիչ կորուստ, գրավել ավտոճանապարհները և մայրուղիները, որից հետո համաձայնեցված համընդհանուր հարձակումներով հակառակորդին վերցնել օղակի մեջ՝ թողնելով միայն միջանցք խաղաղ բնակչության տարհանման համար, և մարտը հասցնել վերջնական հաղթական փուլի¹⁶:

Հնարքների և խորամանկ քայլերի իրականացման համար լայն հնարավորություն է ստեղծվում նաև հատուկ օպերացիաների ժամանակ: Նման գործողություններին բնորոշ են հատկապես անսպասելի և ստեղծագործական բնույթը, տեղեկատվությանը լիարժեք և բազմակողմանի տիրապետելու գործոնը, ինչպես

¹³ **Хачатрян Г., Казарян Г., Маргарян С.**, Победы – как они были, Позывные 44, Ер., Армянская энциклопедия, 2009, с. 41.

¹⁴ Հեղինակի անձնական արխիվ, ՊԲ նախկին հրամանատար Սամվել Բաբայանի հետ հարցազրույցից, Եր., 15.02.2024:

¹⁵ Տե՛ս **Хачатрян Г., Казарян Г., Маргарян С.**, նշվ. աշխ., էջ 94:

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 109:

նան հակառակորդի հակազդեցությունը կանխատեսող հեռատեսությունը:

1991 թ. ամռանը հայ-ադրբեջանական շփման գծում՝ Շամշադին-Թովուզ հատվածում, հակառակորդը որոշակի ուժեր էր կուտակել՝ համալրված Բաքվից ուղարկված օմոնականներով: Կար մտավախություն, որ վերջիններս կարող են հարձակումներ գործել կամ ոտնձգություններ իրականացնել, իսկ հայկական կողմում նրանց դիմակայելու ներուժ չկար, այդ իսկ պատճառով մշակվեց հատուկ գործողություն՝ նպատակ հետապնդելով թուլացնել կուտակված ուժերի հարձակման հավանականությունը: Ի նպաստ խնդրի լուծման՝ ի հայտ եկան ուղղորդված «բարերարներ» (Մառնեուլի թյուրքախոս բնակիչներ), ովքեր որոշեցին կազմակերպել ֆուտբոլի առաջնություն Գետաբակում (Կետաբեկ) և դրանում ներգրավել շրջանի բնակչությանը՝ բնականաբար ներառելով օմոնականներին: Այս նպատակով ձեռք բերվեցին նաև հեռուստացույցներ, տեսաձայնագրիչներ, նվերներ՝ հնարամտորեն շեղելով կուտակված ուժերի ուշադրությունը ֆուտբոլային մրցաշարով: Արդյունքում, տասնյակի հասնող գյուղերի բնակչությունը, ինչպես նաև Բաքվից ժամանած ուժերն ամբողջ ամառ ֆուտբոլ էին խաղում, և մինչև սեպտեմբեր ոչ մի հարձակում և ոտնձգություն չիրականացվեց հայկական բնակավայրերի ուղղությամբ¹⁷:

1992 թ. մարտին՝ Իվանյանի ազատագրումից հետո, մշակվեց Փայտասարի (Օդունդադ) «գրավման» օպերացիան: Այս ուղղությամբ կազմակերպվեցին հետախուզական գործողություններ՝ թողնելով հատուկ հետքեր (օրինակ՝ հայկական արտադրության ծխուկներ) և բարձրացնելով արհեստական աղմուկ: Ադրբեջանցիների ուշադրությունը գրավելու նպատակով ստեղծվեցին այնպիսի պայմաններ, իբր հայկական կողմը բարձունքներ գրավելու ցանկություն ունի: Տեղեկատվական տպավորիչ հենք ապահովելու համար բարձրաստիճան պաշտոնյա հրավիրվեց մոտակա հայկական գյուղեր՝ Բերքաբեր, Ոսկեպար, Բաղանիս, Բերդավան և այլ տեղեր՝ այցելություններ ու դիտարկում իրականացնելու նպատակով: Ի վերջո, հակառակորդը, վերլուծելով տիրող իրավիճակը, ուշադրությունը սևեռեց կարևոր բարձունքների պաշտպանության վրա՝ 1992 թ. ապրիլին այս ուղղության վրա կենտրոնացնելով 800-1000 մարտունակ զորք: Ինչպես հետագայում պարզ դարձավ, նմանատիպ օպերացիաներ մշակվել էին նաև Արծվաշենի, Մեղրիի և Կապանի ուղղությամբ: Իրականում սա հատուկ կազմակերպված հարձակման իմիտացիա էր, որը պետք է սկզբում գրավեր ուշադրություն, ստիպեր այլ վայրերից բերված ուժեր կենտրոնացնել տվյալ ուղղությամբ, որոնք մեծ հաշվով պետք է ապահովեին արդեն մայիս ամսին Շուշիի օպերացիան¹⁸:

Սկսած 2000-ական թթ. -ից Ադրբեջանը պետական մակարդակով սկսեց մեծ ուշադրություն դարձնել տեղեկատվական ոլորտի բարեփոխումներին, որը,

¹⁷ Տե՛ս Հեղինակի անձնական արխիվ, Հատուկ նշանակության խմբի հրամանատար Վլադիմիր Վարտանովի հետ հարցազրույցից, Եր., 20.02.2024:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

բնականաբար, իր ուղիղ ազդեցությունը պետք է ունենար ռազմական ոլորտի վրա: Այսպես, 2010-2011 թթ. մշակված հատուկ գործողությունը ապացուցում է, թե ադրբեջանական կողմը որքան ուշադիր է հետևում տեղեկատվական միջավայրի անցուդարձերին: Քանի որ հայկական լրատվական դաշտը զգայուն է սահմանային միջադեպերի նկատմամբ և հաճախ բարձրաձայնում է դեպքերի մասին, իսկ Ադրբեջանը աչալրջորեն հետևում է, մշակվեց արհեստական տեղեկատվական արտահոսքով գործողություն, որը վերջնարդյունքում տասնյակի հասնող կենդանի ուժի կորուստներ պատճառեց թշնամուն: Այսպես, ադրբեջանական մեդիան Մատաղիսի հրամանատարի մասին սեփական անփութությամբ նյութեր էր հավաքել և, չհասկանալով, որ Մատաղիսի հրամանատարի և ինչ-որ հանցագործի, մանկապիղծի ազգանունը պարզապես համընկնում է, նույնացրել էր նրանց՝ սխալմամբ կարծելով, թե նույն անձն է: Ադրբեջանական մեդիան բարձրաձայնել էր այդ մասին՝ շահարկելով հրամանատարի բացասական կերպարը: Հայկական կողմը, հասկանալով հակառակորդի շփոթմունքը, օգտվում է առիթից և սկսում ավելի «բորբոքել կրքերը»: Այդ նպատակով կեղծ տեղեկատվությամբ արտահոսքեր են կազմակերպվում հայկական լրատվական դաշտում՝ իրականում գոյություն չունեցող այդ հրամանատարի մասին: Ընդ որում՝ Մատաղիսի ուղղությամբ եղած յուրաքանչյուր բացասական միջադեպ վերագրվում էր նույն «հրամանատարին»: Շուտով պարզ դարձավ, որ հակառակորդը, վերլուծելով Մատաղիսի ուղղությամբ առկա տեղեկատվությունը և հաշվի առնելով «բարձիթողի» վիճակը, եզրակացրել է, որ հարձակման դեպքում հաջողության հասնելու հավանականությունը մեծ է: Սպասված հարձակումը չուշացավ, սակայն Պաշտպանության բանակի հրամանատարությունը պատրաստ էր այդ քայլին, և հակառակորդը ընկավ լարված ծուղակը՝ կրելով կորուստներ: Հետաքրքրական է, որ թշնամու հարձակումը կրկնվում է երկրորդ անգամ, և տալով կենդանի ուժի տասնյակի հասնող կորուստներ՝ նա ետ է շարտվում ելման դիրքեր¹⁹: Այսպիսով, օպերացիան եկավ ապացուցելու, որ տեղեկատվական ոլորտի զարգացումը բերել է փոփոխություններ տեղեկատվության հավաքման, մշակման և կիրառման գործում: Պարզ դարձավ, որ հակառակորդն աչալրջորեն մշտադիտարկում է հայկական մեդիա տիրույթը, հնարավորինս շատ հավաքում է տվյալներ, համադրում է փաստերը և հետագայում դրանք գործածում ի նպաստ իր շահերի: Սակայն նույնիսկ հակառակորդի առավելության պայմաններում հնարավոր է դիմել խորամանկության և դիմացինի ունեցած առավելությունն օգտագործել ի նպաստ քեզ:

Անփոփելով կարելի է փաստել, որ ստրատագեմային հմտություններին տիրապետելը և տեղին գործածելը ռազմական գործողություններում և տեղային նշանակության օպերացիաներում կարող են հսկայական նշանակություն

¹⁹ Տե՛ս Հեղինակի անձնական արխիվ, գ-տ Արծրուն Հովհաննիսյանի հետ հարցազրույցից, Եր., 21.02.2024:

ունենալ սեփական նպատակներին հասնելու, դիմացինի առավելությունը հոգուտ քեզ թեքելու և, բնականաբար, ռազմական գործողությունները հաջող իրականացնելու գործում:

Այսպիսով, հակառակորդի ուշադրությունը շեղող, անսպասելի հարձակման, քանակապես, երբեմն էլ տեխնիկապես գերակշռող ուժերին շրջափակման մեջ զցելու և խուճապի մատնելու գործողություններ բազմիցս կիրառվել են տարբեր ժամանակների հայկական ռազմարվեստում: Պատմությունը փաստում է, որ նշված ստրատագեմները հաճախակի գործածվել են և ապահովել գործողությունների հաջող ելքը: Ցավոք, մեր նկատմամբ ևս հակառակորդը կիրառել է ստրատագեմներ: 2020 թ. 44-օրյա պատերազմում ադրբեջանական կողմը ձեռնարկեց խորամանկ գործողություններ, որոնց արդյունքում առավելություն ստացավ օդային պայքարում: Մարտական գործողությունների առաջին օրերից Ադրբեջանը օդ բարձրացրեց տասնյակ ԱՆ-2 ինքնաթիռներ որպես խայծ: Հայկական հակաօդային պաշտպանության կողմից դրանք հայտնաբերվեցին և խոցվեցին, սակայն նախապես դիրքավորված գերժամանակակից անօդաչուները գաղտնագերծեցին հայկական ՀՕՊ համակարգերի տեղակայումը: Արդյունքում ադրբեջանական կողմին հայտնի դարձավ Արցախի պաշտպանության բանակի հակաօդային պաշտպանության որոշ համակարգերի տեղակայման վայրերը, որոնք և թիրախավորվեցին²⁰: Փաստորեն, ադրբեջանական կողմի ստրատագեմն ունեցավ առանցքային նշանակություն 44-օրյա ռազմական գործողությունների ելքի վրա:

Անհրաժեշտ է ամրագրել, որ ստրատագեմների առանձնահատկությունները, ռազմական ոլորտում գործածության հնարավորությունները, ինչպես նաև օտար երկրների կողմից ստրատագեմների կիրառման փորձը, այդ թվում՝ հակառակորդ երկրների կողմից Հայաստանի դեմ իրականացվածների օրինակները, համակարգված, գիտականորեն ուսումնասիրված չեն մեզանում, և հայկական գիտական միջավայրում ստրատագեմային հիմնախնդիրների հետազոտություններ չկան, այնինչ ոլորտի խորը և բազմակողմանի ուսումնասիրությունը, դրական ելքով արդյունավետ փորձի վերհանումը, մշակումը, համակարգումը կարող են օգտակար լինել Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի համար, ինչպես նաև կանխարգելող դեր ունենալ հայության դեմ ստրատագեմների գործածման չեզոքացման տեսանկյունից:

АЙК НАЗАРЯН – Опыт Армении в использовании стратагем (общий обзор). – Китайские, греческие и римские примеры применения стратагем известны с древнейших времён. Лидеры, особенно обладающие опытом в военном деле, прибегали к различным уловкам и хитростям для достижения своих целей. В армянском военном искусстве также существуют яркие примеры использования стратагем, которые давали возможность одерживать победу, несмотря на численное и техническое превосходство врага. Часто встречаются дей-

²⁰ Տե՛ս **Սյուխովա Ք. Ն.** Буря на Кавказе, Центр анализа стратегий и технологий, М., 2021, էջ 49:

ствия, отвлекающие внимание противника, внезапные удары, вызывающие панику и блокаду.

История военных операций 1991–1994 годов запомнилась такими стратегическими манёврами, как освобождение Шуши, Карвачара, Санасара и Акна. Подобные тактики сыграли ключевую роль в этих победах.

Владение стратагемическим мастерством и его грамотное применение в военных действиях и локальных операциях может стать решающим фактором для достижения целей, изменения баланса сил в свою пользу и, конечно, успешного ведения боевых действий. В этом контексте глубокое и всестороннее изучение военной стратегии, систематизация эффективного опыта и разработка успешных решений играют важнейшую роль для будущих побед и достижений.

Ключевые слова: *стратагема, военное искусство, трюк, уловка, дезинформация, спецоперации, манипуляция, соперник*

HAYK NAZARYAN – *Armenian Experience in the Usage of Stratagems (General Overview)*. –

Chinese, Greek, and Roman examples of the use of stratagems are known from the history of the Ancient World. The leaders, especially those experienced in military fields, used various tricks to achieve their goal. There are well-known examples of the use of stratagems in the Armenian military art, the use of which is an opportunity to ensure success in achieving numerical and technical superiority over the enemy. We often encounter actions that distract the enemy’s attention, make an unexpected attack and cause panic, blocking.

There are memorable examples of strategies from the history of military operations in 1991- 1994: similar technologies were used during the liberation of Shushi, Karvachar, Sanasar, Akna.

The possession of strategic skills and their proper use in military operations and operations of local importance can be of great importance for achieving your own goals, bending the advantage of another person in your favor and, of course, the successful conduct of military operations. In this sense, a deep and comprehensive study of the field, identification, development, systematization of effective experience with a positive result can be useful for future achievements.

Key words: *stratagem, art of war, trick, ruse, disinformation, special operations, manipulation, rival*